

Бојан Благојевић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
UDK 111.1:330.342.14 Фишер М.
Примљено: 11.7.2022.
Ревидирана верзија: 03.11.2022.
Одобрено за штампу: 04.11.2022.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsoc.29.2022.05>

КАПИТАЛИСТИЧКИ РЕАЛИЗАМ И ДЕПРЕСИВНА ОНТОЛОГИЈА

Апстракт: У раду ћемо се бавити текстовима Марка Фишера у којима се спроводи анализа политичких услова који су довели до савремене културне позиције коју он карактерише као „нестанак будућности“. Фокусираћемо се на везу између идеологије капиталистичког реализма, става да је данас немогуће замислити било какву алтернативу капитализму, и њеног психолошког пандана, става који Фишер назива депресивна онтологија, преовлађујуће веровање да смо иза илузија открили Истину о испразности живота и жеље. Интерпретација Фишера коју ћемо понудити темељи се на егзистенцијалистичкој критици културе и индивидуалних модуса егзистенције коју у својим делима даје дански филозоф Серен Кјеркегор. Повезивање анализе политичких и културних тема са питањима од личног значаја је заједничка карактеристика ове двојице аутора. Теме естетизације, депресије и механизма доминантне идеологије пружају заједнички контекст у којем можемо сучелити и међусобно допунити њихове ставове.

Кључне речи: капиталистички реализам, депресивна онтологија, Марк Фишер, Серен Кјеркегор, онтологија

Два су временска тренутка кључна за разумевање Фишерове (Mark Fisher) концепције капиталистичког реализма. Први је долазак на власт Маргарет Тачер (Margaret Thatcher) и Роналда Регана (Ronald Reagan) на место премијера Енглеске и председника САД-а, респективно, и неолибералне реформе које су уследиле. Други је распад Совјетског Савеза. Међутим, престанак постојања реалне политичке алтернативе капитализму, какав је до тада био комунизам или реалсоцијализам, могао би сам по себи послужити тек као аргумент у прилог тезе да је капитализам супериорнији поредак, или пак да је (један) одрживи поредак, ако ништа друго. Идеологија капиталистичког реализма тврди нешто много радикалније: не постоји ниједан други реалистични друштвено-економски поредак осим капитализма. Штавише, немогуће је замислити икакав поредак који би могао послужити као алтернатива. Фишер се у својим текстовима објављеним у *Capitalist Realism: Is There No Alternative* (Zero Books, 2009) бави различитим аспектима, механизмима и импликацијама идеологије капиталистичког реализма, покушавајући да разоткрије њене неконзистентности, у уве-

¹ bojan.blagojevic@filfak.ni.ac.rs

рењу да је такво једно разоткривање једини начин на који та идеологија може бити компромитована и пољуљана/срушена. Користећи фразу „Лакше је замислити крај света него крај капитализма“ као најлапидарнији израз капиталистичког реализма, Фишер испитује његов утицај на популарну културу, образовање, ментално здравље. У овом раду фокусираћу се на спрегу идеологије капиталистичког реализма и депресије, тј. аспекта који Фишер у свом тексту „No Longer The Pleasures: Joy Division“ (објављено у Fisher. *The Ghosts of My Life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*. Zero Books. 2014) назива „депресивна онтологија“. Истражићемо начине на које Фишер повезује ова два феномена, а нарочито њихове упадљиве и можда изненађујуће сличности.

Каже један афоризам: идеологија је погрешно уверење да ваша уверења нису ни погрешна, ни уверења. Фишезовим речима речено, „Једна идеолошка позиција никада не може бити стварно успешна уколико није натурализована, а не може бити натурализована уколико о њој мислимо као о вредности а не као о чињеници“ (Fisher, 2009: 16). Непроменљива датост људске природе и људских жеља, с једне стране, и економских закона, с друге, ограничава нас на капитализам као једини реалистични и одрживи друштвено-економски поредак. Прожимајућа *атмосфера* капиталистичког реализма (како је Фишер назива) укључује прихватање тих датости као *реалности*, а не тек као уверења која можемо проблематизовати. У сукобу са чињеницама, вредности (пре свега, у етичком смислу) морају устукнути као производ утопијских сањарења. „Бизнис онтологија“ капиталистичког реализма признаје само економску одрживост као валидни принцип доношења одлука (Фишезов пример је Тачерино гушење рударског штрајка 1984/5). Сиромаштво, патња, рат и глад нису контингентни продукти капитализма, већ неизбежни делови стварности, те је свака морална критика капитализма која се позива на њихово укидање заснована на празној нади и/или непознавању људске природе.

Но, нису само етичке вредности предмет неутрализовања. Тиме што свим културним објектима, „били они религијска иконографија, порнографија или *Das Capital*, придаје монетарну вредност“ (Fisher 2009: 4), капитализам нивелише све симболичке и ритуалне равни на један исти еквивалент и претвара их у најбољем случају у естетске објекте, а у најгорем у деструктивне илузије које у сваком тренутку могу прерасти у фанатизам од којег нас једино он може заштитити. Сви потенцијално субверзивни елементи из прошлости или других култура су претворени у музејске артефакте према којима се подстиче „иронична дистанца... која би требало да нас имунизује против заводљивости фанатизма“ (Fisher 2009: 5). Представљајући се као наш једини могући заштитник, капитализам на тај начин не мора више да се брани од оптужби које указују на његове недостатке, довољно је да истиче компаративне предности у односу на (најчешће исконструисане) мање привлачне или неодрживе опције. Оно што преостаје од субверзивних елемената бива пацификовано и претворено у део мејнстрима, што Фишер показује на примеру Курта Кобејна (Kurt Cobain): „У свом стравичном умору и гневу неусмереном ни на један објект, чинило се да је Кобејн изморени глас безнађа једне генерације која је дошла након

историје, чији сваки потез је антиципиран, праћен, купљен и продат пре него што се уопште и догодио. Кобејн је знао да је само још један део спектакла, да се ништа не продаје боље на MTV-у од протеста против MTV-а... Овде је чак и успех значао пораз, јер би успети значило само да сте ново месо од којег би се систем хранио... Кобејнова смрт је потврдила пораз и инкорпорацију утопијских и прометејских амбиција рока“ (Fisher, 2009: 9–10) Фишер види потврду својих ставова у чињеници да је већ тада рок губио примат од хип-хопа и гангстер репа, који уместо донкихотовских похода на систем и „сентименталних илузија“ прихватају „стварност каква јесте“, тј. хобсовску концепцију људске природе, нужно усмерене на борбу свих против свију.

Будући да се Фишер фокусира на неолиберализам (који је за њега парадигматичан пример капиталистичког реализма), он истиче још један радикалнији начин на који ова идеологија представља себе као једину реалистичну опцију: ревизионистичко преузимање сопствене прошлости. Оно што већ од 80-их сматра реалистичним разликује се од онога што је капитализам сматрао реалистичним само десетак година раније (синдикална организовања, национализација јавних служби и железнице итд.) То је управо тачка за коју сматра да је најлакше место критике концепције „реалистичности“ коју нам сервира идеологија капиталистичког реализма. Позивајући се на линију теоретичара од Брехта (Brecht) до Фукоа (Foucault) и Бадјуа (Badiou)², он жели да разоткрије сваку претензију на „реалистичност“ и „природни поредак“ као маску која прикрива историјске контингентности које леже у основи постојећег стања. С друге стране, користећи Лаканову (Lacan) дистинкцију између реалности као највише форме идеологије и Реалног, које реалност мора потиснути, јер оно представља сингуларну трауматичну празнину, процеп који принципијелно не може бити предвиђен и контролисан, Фишер сматра да је добра стратегија у борби против идеологије капиталистичког реализма „призивање“ места на којем Реално врши свој пробој. Будући да је први кандидат за такав догађај, еколошка катастрофа, већ политизован у превеликој мери, Фишер се окреће менталном здрављу, конкретно, феномену депресије као „болести капитализма“. „Капиталистички реализам инсистира на третирању менталног здравља као да је оно природна чињеница... Желим да аргументујем да је нужно реконтекстуализовати све већи проблем стреса у капиталистичким друштвима. Уместо што га третирамо као да је на самим појединцима да разреше своје психолошке проблеме, то јест, уместо што прихватамо распрострањену *приватизацију стреса* која се десила у последњих тридесет година, треба да поставимо питање: како је постало прихватљиво да је толико људи, и нарочито толико младих људи, болесно?“ (Fisher, 2009: 19)

Најбољи приказ депресије Фишер даје у свом тексту „No Longer The Pleasures: Joy Division“ (објављено у *Ghosts of my Life*). Није случајност, сматра Фишер, што Joy Division стварају у периоду у којем стварају. „Постало је све

² Ставовe тих аутора читатељка може наћи у насловима попут: (Brecht, 2003) (Foucault, 2002) (Badiou, 2019). (Lacan, 1988)

јасније да су 1979–80, године са којима ће група увек бити идентификована, били преломни тренутак – време када читав један свет (социјалдемократски, фордовски, индустријални) постаје застарео, а контуре једног новог света (неолибералног, конзумеристичког, информатичког) почињу да се приказују“ (Fisher 2014: 32). Осликавајући политичко-економске претпоставке које су учиниле да Joy Division постане глас не само своје већ и будућих генерација (тј. мушкараца), Фишер даје нови приказ депресије, сада не као у првом реду менталне болести, већ као „теорије о свету, о животу... (неуро)филозофске (дис)позиције“ (Fisher 2014: 36). Депресивна особа је, на Шопенхауеровом (Schopenhauer) трагу, проникла кроз илузију света и досегла Истину о животу: „Шта су видели тамо? Само оно што све депресивне особе, сви мистици, увек виде: опште-но немртво трзање Воље у њеним покушајима да одржи илузију да ће је овај објект, овај на који је фиксирано САДА, задовољити на начин на који то није успео ниједан објект до сада“ (Fisher 2014: 36). Увид да је стварност само испразна представа, „циркус са све лудима“ у којем нема жеље да даље учествује одваја депресивну особу од остатка света. Но, ни у властитој унутрашњости она нема уточиште, јер и тамо налази механизме који су јој туђи: „бекетовско ‘Морам наставити’ депресивна особа не доживљава као неку искупљујућу позитивност, већ као крајњи ужас“ (Fisher 2014: 36). И као код Шопенхауера, смрт не представља излаз. Депресивна особа не жели да умре; она само не жели да живи овај живот, а не може да замисли ниједан други живот који би био ишта смисленији од овога. Као што је лакше замислити крај света него крај капитализма (и идеологију која би га заменила), тако је лакше замислити ништавило него могућност да ће икада постојати живот који би имало смисла живети. Но ту није крај сличности депресивне онтологије са идеологијом капиталистичког реализма. Као што потоња, како смо видели, фабрикује своју прошлост, тако и депресивна особа не може замислити да је живот икада имало смисла живети (а да то није последица нашег неувиђања Истине): „Кертис је певао ‘Изгубио сам жељу да желим више’ у песми „Insight“, али није имало смисла да је у почетку уопште постојала таква воља“ (Fisher 2014: 35). Оваква депресивна онтологија, попут капиталистичког реализма, протерује вредности у област илузија и празних сањарења, док једина темељна чињеница остаје да смо изманипулисале љустуре које обављају исти ропски посао као и амебе, немајући основа за претензију на било какву смисленост наших страсти, уверења, поступака. Депресивна особа „се види као серијског конзумента празних симулација, дрогераша навученог на какав-год умртвљујући врхунац, меснату марионету страсти. Депресивна особа чак не може и да претендује на утеху коју има параноик, јер не може да верује да ико вуче конце. Нема тока, нема повезаности у нервном систему депресивне особе“ (Fisher 2014: 37).

Описи које Фишер даје су запањујуће слични описима депресије који се могу наћи код данског филозофа Серена Кјеркегора (Kierkegaard). Тако, места које Фишер види као „истинске шопенхауеровске моменте“ знатно више одговарају Кјеркегоровим поентама. Тако, Фишер вели: „Али истински шопенхауеровски моменте су они у којима постигнете своје циљеве, можда остварите

жељу коју сте дуго гајили у срцу, и осетите се преварено, празно, не: више – или је то мање? – него празно, исцрпљено. Joy Division је увек звучао као да су доживели превише тих опустошујућих исцрпљености, тако да их више ништа не може намамити да се врате натраг на вртешку. Знали су да засићење не прати туга; оно само јесте непосредно туга. Засићење је тачка у којој се морате суочити са егзистенцијалним откровењем да нисте заиста желели оно што се чинило да тако очајнички хоћете да имате, да ваше најгорујуће пожуде јесу само прљави виталистички трик да се представа настави даље“ (Fisher 2014: 37). Готово идентичан опис, мада знатно дужи, депресивне особе која има могућност да оствари сваку своју жељу (пример је Нерон, римски цар) Кјеркегор даје у другом тому *Или-или* (Kierkegaard 1987: 184–9.) За разлику од туге или фрустрације, које наступају када наша жеља остаје незадовољена, депресија наступа онда када увидимо да су жеље којима смо се до тада страствено посвећивали безвредне. Но, Кјеркегор, за разлику од Шопенхауера не остаје при депресивној онтологији те описује начине, или боље речено, пружа феноменологију стратегија којима се обично бранимо од преовлађујуће депресивне онтологије. Те стратегије, као и друштвене и културне претпоставке у оквиру којих се он развија, носе многобројне сличности са Фишеровим описима.

Кјеркегорова чувена критика јавности и штампе дата у његовом *Књижевном приказу* (*A Literary Review*, Penguin, 2006) говори о процесу вредносне неутрализације и радикалне деконтекстуализације појединаца, путем које се појединац демотивише, онеспособљава за ангажман и учесник претвара у пуког посматрача. Као конзумент штампе, он се може упустити у информисано ћаскање на све теме са становишта објективности и непристрасности, без обзира да ли је то адекватни *Stimmung* за тему о којој је реч. Кјеркегор најчешће не анализира економске услове оваквог процеса (или им свакако посвећује неупоредиво мање простора него Фишер), већ се фокусира на два идеолошка механизма која назива естетском и спекулативном заблудом, а која служе да лични вредносни однос какав је вера замене објективним чињеницама: естетска заблуда веру своди на чињеницу крштења и припадања (најчешће рођењем, или чином – понекад присилног – покрштавања) одређеној верској заједници, док спекулативна заблуда почива на тврдњи хегелијанске теологије да је уз помоћ њених категорија Истина хришћанства недвосмислено објективно схваћена. На тај начин је, сматра Кјеркегор, спој државе и цркве деификован и постао затворен за било какву принципијелну критику или алтернативу.

Можда најинтересантније поклапање Фишерових и Кјеркеговорих концепција јесте оно између типова меланхолије код Фишера и дистинкције нада/сећање/понављање код Кјеркегора.

Левичарску меланхолију карактерише немогућност да понуди било какву радикалну критику постојећег поретка или осмисли алтернативу која би привукла присталице. Уместо тога, Левица ламентира над својом јаловошћу. „Леви меланхоличар је депресивац који верује да је реалистичан; неко ко више нема никаквог очекивања да његова жеља за радикалном трансформацијом може бити остварена, али ко не препознаје да је одустао“ (Fisher 2014: 20).

Кјеркегор говори о нади као о (најчешће изневереном) очекивању да ће свет без нашег ангажмана задовољити наше жеље, пружити нам задовољство или бар бег од досаде. Ствари ће се разрешавати саме од себе, без наше активности и залагања. Није ни чудо да одељак у којем Кјеркегор говори о нади носи наслов „Најнесрећнији човек“ (Kierkegaard 1987: 222–5).

Постколонијални меланхоличар је припадник привилеговане већине који ужива у сопственом исконструисаном супериорном идентитету и за све промене (које с муком признаје) криви имигранте, радничку класу и сл. Он „захвата оно што је изгубљено само у категоријама најгоре врсте огорчености – *ressentiment*-а, или онога што је Алекс Вилијамс назвао негативном солидарношћу, у којем смо позвани да прославимо не повећање степена слободе, већ чињеницу да је нека друга група унесрећена“ (Fisher 2014: 20).

Кјеркегор користи појам сећања да би означио специфичну способност којом појединац активно (ре)конструише свој идентитет, почевши од своје прошлости. Док памћење представља способност примања утисака, појединац је, захваљујући сећању, сада у улози „уредника“ којом одлучује који ће од тих утисака заузети које место у његовом животном наративу. Иако о овој способности Кјеркегор пише док говори о естетским начинима егзистенције, очигледна је његова намера да презентује етички модус егзистенције као онај који потпуно (мада несвесно) почива на сећању. Представљајући самог себе као добронамерног *pater familias*-а и изражавајући отворену нетрпељивост према свим феминистичким и социјалистичким еманципаторним покретима, етички појединац се позиционира као заштитник и гласноговорник „моралне већине“ који чак и бога конструише транспонованем сопствених моралних уверења на план трансценденције.

Концепције Фишерове хонтолошке меланхолије и Кјеркегоровог понављања су заправо најмање јасно артикулисане, и то најчешће путем контрастирања са претходно наведеним алтернативама. Тако, каже Фишер, хонтолошка меланхолија „се састоји не у одустајању од жеље већ у одбијању да се покоримо. Састоји се, то јест, у одбијању да се прилагодимо ономе што садашњи услови називају „стварност“ (Fisher 2014: 20). Налик томе, Кјеркегор описује феномен понављања најчешће преко неуспешних покушаја да се оно изведе. Оно што би било потребно за једно успешно понављање био би заправо неки *novum* који би преобразио контекст из којег гледамо оно што је већ присутно. Дакле, нову „стварност“ на коју Фишер не би одбијао да пристане не треба схватити као стварност у некој другој галаксији или у туђинској, сасвим другачијој димензији већ као стварност састављену од елемената са којима смо упознати, али другачије структурирану, коју је можда најбоље видети као реалност коју је пробој Реалног „изместио“ (као што код Кјеркегора искуство пробоја трансценденције у феномену религиозног трансформише свет не претварајући га заправо у неки други).

Конечно, причајући о хонтологији, Фишер говори о још једној могућој субверзији која је лајтмотив читавог Кјеркегоровог стваралаштва. Хонтологија (*hauntology*) представља термин који је сковао Жак Дерида (Derrida) у свом

делу *Марксове сабласти* (или би алтернативни превод могао бити „Марксови бауци“). За разлику од онтологије која одређује биће као присутност, хонтологија би постојање заснивала пре свега на одсутности, или „читавај серији одсутности које му претходе и опкољавају га“ (Fisher 2014: 17). Сабласт (или баук) представља нешто што или више не постоји, или не постоји још увек, али дела и без свог физичког постојања. Јасно је зашто би један такав појам представљао опасност за идеологију капиталистичког реализма: чак и ако не постоји (или није замислива) ниједна алтернативна идеологија која би могла да је доведе у опасност, „оно што опседа је сабласт једног света у којем би сва чуда комуникативне технологије могла бити повезана са осећањем солидарности много јачим од било чега што је социјалдемократија успела да сакупи“ (Fisher 2014: 21). Сличан је субверзивни потенцијал који Кјеркегор види у религиозности: бог је дефинисан само као чињеница да је све могуће, као трансцендентна препрека деификацији било ког поретка.

Фишеровска анализа политичко-економских услова који условљавају културне промене свакако недостаје Кјеркегоровој анализи модуса егзистенције. С друге стране, када се погледају теме и описи које ова два мислиоца дају, запањујуће је да Фишер не реферира на Кјеркегора. Механизме деконтекстуализације и нивелације и депресију као реакцију појединца је, како се чини из Кјеркеговорих описа, капиталистички реализам наследио од претходних идеолошких формација; они нису продукт капиталистичког реализма већ његов предуслов.

Литература

- Badiou, A. (2019) *Can Politics Be Thought*, Durham & London: Duke University Press Books.
- Brecht, B. (2003) (Kuhn, T. & Giles, S. eds.) *Brecht on Art and Politics*, Methuen: Bloomsbury Academics.
- Fisher, M. (2009) *Capitalist Realism: Is There No Alternative*. Zero Books.
- Fisher, M. (2014) *The Ghosts of My Life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*. Zero Books.
- Foucault, M. (2002) *The Order of Things*, London & New York: Routledge.
- Lacan, J. (1988) *The Sinthome: The Seminar of Jacques Lacan, Book XXIII*, New York & Cambridge, Norton & Polity Press.
- Kierkegaard, S. (2006) *A Literary Review*, London: Penguin.
- Kierkegaard, S. (1987). *Either/Or I & II*. Princeton: Princeton University Press.

Bojan Blagojević

CAPITALIST REALISM AND DEPRESSIVE ONTOLOGY

Abstract: This paper will deal with the works of Mark Fisher containing an analysis of political conditions that have brought about the contemporary cultural position that Fisher characterizes as “the loss of the future”. We will focus on the connection between the ideology of capitalist realism, the position that today it is impossible to imagine any kind of alternative to capitalism, and its psychological counterpart, the position Fisher designates as depressive ontology, the prevailing belief that behind the illusions we have discovered the Truth of the futility of life and desire. We will base our interpretation of Fisher’s thought on the existentialist critique of culture and individual modes of existence provided by Danish philosopher Soren Kierkegaard. Connecting analyses of political and cultural topics with questions of personal significance is the mutual trait of these two authors. Themes of aestheticization, depression and mechanisms of ideology provide a common framework within which their positions can be confronted and complemented.

Keywords: capitalism realism, depressive ontology, Mark Fisher, Soren Kierkegaard, hauntology.